

С. В. Падабедава

Навук. кір. – В. А. Ляшчынская, д-р філал. навук, прафесар

**ЛЕКСІКА-СЕМАНТЫЧНАЕ ВАР'ІРАВАННЕ
ПРЫ ПЕРАКЛАДЗЕ БАЛАДЫ АДАМА МІЦКЕВІЧА
«ПАНІ ТВАРДОЎСКАЯ»**

У артыкуле на матэрыяле перакладу балады Адама Міцкевіча «Пані Твардоўская» з польскай мовы на беларускую двух перакладчыкаў супастаўляюцца семантычныя магчымасці блізкароднасных славянскіх моў, выяўляюцца новыя для тэорыі і практыкі перакладу праблемы суаднесенасці моўных адзінак тэксту арыгінала і тэксту перакладаў на розных узроўнях, устанаўліваюцца ўніверсальныя і індывідуальныя характарыстыкі адзінак супастаўляльных моў, ці іх варыянты.

Балада Адама Міцкевіча «Пані Твардоўская» [1] з'яўляецца выдатным літаратурным творам класіка беларуска-польскай літаратуры, таму зусім не дзіўна, што яна прыцягнула ўвагу двух беларускіх творцаў, якія ажыццявілі яе пераклад, – Янкі Купалы [2] і Васіля Сёмухі [3]. Перакладчыкі імкнуліся як мага бліжэй, у адпаведнасці са зместам арыгінала, данесці беларускім чытачам змест балады на беларускай мове. У сувязі з тым што пры перакладзе з адной мовы на другую, як вядома, захоўваецца нязменны план зместу (а гэта дасягаецца шляхам вызначэння адзінкі перакладу), тым не менш кожны перакладчык выяўляе сваю індывідуальнасць, свае адметнасці, паколькі пераклад адбываецца ўсяго тэксту, але, як гэта прынята ў перакладазнаўстве, на розных узроўнях. Менавіта вызначэнне паўзроўневага перакладу дазваляе ўстанавіць агульнае і адметнае, ці лексіка-семантычнае вар'іраванне, што і стала мэтай даследавання перакладаў з польскага арыгінала.

Працэс перакладу адбываецца на розных моўных узроўнях – на ўзроўні фанем і графем, на ўзроўні марфем, на ўзроўні слоў, на ўзроўні словазлучэнняў, на ўзроўні сказаў, на ўзроўні абзацаў, на ўзроўні тэксту. Пачнем аналіз і выяўленне варыянтнасці з самага першага – перакладу на ўзроўні фанем і графем.

Пераклад на ўзроўні фанем і графем звязаны з лацінкай польскай мовы і кірыліцай беларускай, што, зразумела, выяўляе адметнасць напісання і вымаўлення слоў, іх частак, напрыклад: *raznokcie* [1] – *пазногці* [2, с. 334], *zaprzac* [1] – *запрагчы* [2, с. 335], *kum* [1] – *кум* [2, с. 334], *koń* [1] – *конь* [2, с. 335], *las* [1] – *лес* [2, с. 335], *beczka* [1] – *бочка* [2, с. 333], *zajac* [1] – *заяц* [2, с. 333], *tak* [1] – *мак* [2, с. 336],

brat [1] – *брат* [2, с. 334], *skórze* [1] – *скуры* [2, с. 333] і інш.

Гэты тып перакладу часцей за ўсё выкарыстоўваецца пры перакладзе на беларускую мову ўласных імёнаў. Як правіла, уласныя імёны пры перакладзе не змяняюцца ці не перакладаюцца, калі яны больш-менш супадаюць паводле фанетычнага складу, як, напрыклад, наступныя ў польскай і беларускай мовах, што зафіксаваны ў тэксце балады Адама Міцкевіча «Пані Твардоўская»: польск. *Rzym* [1] – *Рым* [2, с. 333], *Twardowska* [1] – *Твардоўская* [2, с. 333], *Twardowski* [1] – *Твардоўскі* [2, с. 333], дзе ў польскай мове спалучэнне літар *rz* абазначае гук [ж], а літара *w* – зусім іншы гук, паколькі адпаведны санорны [в] у беларускай мове пасля галосных перад зычным перадаецца літарай *ў* і адпаведна вымаўляецца як уласцівы беларускай мове [ў]. Але тут варыянтнасці ў перакладах не назіраецца.

Як вядома, націск у польскай мове фіксаваны, амаль заўсёды падае на перадапошні склад у слове, нават калі слова змяняецца, націск пераносіцца зноў на перадапошні склад. Націск жа ў беларускай мове рухомы і можа прыпадаць на любы склад у слове, а пры змене слоў і ўтварэнні новых слоў націск можа змяняць сваё месца ў слове. А таму пры перакладзе гэты аспект дае пра сябе знаць пры перадачы гукаў і літар, напрыклад: *piasek* – *пясок*, *karchma* – *карчма*, *kapelusz* – *капалюш* і інш.

Пераклад на ўзроўні марфем як значымых частак слова складае больш высокі ўзровень у адносінах да папярэдняга. Гэта абумоўлена як адметнасцю толькі пэўных марфем у слове ці некалькіх, характэрных для кожнай мовы, так і іх фанетычным і графічным воблікам. Напрыклад, пераклад прэфікса ў словах *podpisale* [1] – *падпісаўся* [2, с. 333], *pojechać* [1] – *паехаць* [2, с. 333], караня слоў *Górze* [1] – *Гары* [2, с. 333], *siedem* [1] – *сем* [2, с. 333], *spełnić* [1] – *споўніць* [2, с. 335], *trzy* [1] – *тры* [2, с. 333] і інш.

А нярэдка перакладаецца і прыстаўка, і карань, напрыклад: *przymknął* [1] – *прыткнуў* [2, с. 333], *przyjdiesz* [1] – *прыйдзеш* [2, с. 335], *posłuszeństwo* [1] – *наслухмянасць* [2, с. 337] і інш.

Што датычыць канчатка, то тут улічваецца адметнасць афармлення граматычнай формы ў словах кожнай з моў у складзе словазлучэння, напрыклад: *w końcu stola* [1] – *у канцы стала* [2, с. 333], *blisko klatki* [1] – *збліжаецца над клямку* [2, с. 337], *ról beczki wódki* [1] – *бочку водкі* [2, с. 333], *trzy cale* [1] – *тры цалі* [2, с. 335] і інш.

Пераклад на ўзроўні слоў лічыцца адным з найбольш лёгкіх, паколькі патрэбна ведаць лексічныя эквіваленты дзвюх моў, напрыклад: *jechać* [1] – *ядуць* [2, с. 333], *gmach* [1] – *палац* [2, с. 336], *rok* [1] – *год* [2, с. 337] і інш. Аднак гэтая лёгкасць з'яўляецца ўяўнай, бо не заўсёды гэта адпавядае ўмовам перакладу, паколькі нярэдка гэта вядзе да

скажэння сэнсу тэксту-арыгінала, прыводзіць да неадпаведнасці законам стылю мовы, на якую перакладаюць, па прычыне законаў ужывальнасці, спалучальнасці і семантычнага адцення слоў і іх сінонімаў. Таму пры перакладзе слоў улічваецца кантэкст арыгінала, стылёвая і сэнсавая характарыстыка пэўнага слова ў яго акружэнні. Напрыклад, Янка Купала дае даслоўны пераклад: *Mefistofil duchem skoczy, Konia czyści, karmi, poi* [1] – *Мефістофель скочыў жыва, Каня чысціць, корміць, пое* [2, с. 336], а Васіль Сёмуха шукае свой адпаведнік зместу – *Мефістофель на падлётку Даў каню аўса, вады* [3, с. 55]. У перакладзе Васіль Сёмуха абагульняе семантыку слоў, так як для большасці слоў і словазлучэнняў арыгінала можна знайсці адпаведнікі з блізкім зместам, таму што пераклад нават аднаго асобна ўзятых слова залежыць ад усяго тэксту, які перакладаецца.

Пераклад на ўзроўні словазлучэння датычыць найперш ідыяматычных ці ўстойлівых словазлучэнняў і словаспалучэнняў, што і знайшло адлюстраванне пры перакладзе балады двума аўтарамі. Напрыклад, выраз у Адама Міцкевіча *na byczej skórze* [1] дакладна перададзены ў Янкі Купалы – *на скуру на валоўей* [2, с. 334], але адсутнічае ў Васіля Сёмухі; ці спалучэнне ў Адама Міцкевіча *toja żoneczka Twardowska* [1] пры перакладзе выяўляе варыянтнасць: *мая жонка* ў Купалы [2, с. 337] і *паня жоначка мая* ў Васіля Сёмухі [3, с. 55].

Пераклад на ўзроўні сказаў, якія з’яўляюцца паводле свайго значэння ідыяматычнымі, г. зн. сказамі, значэнні якіх уваходзяць у іх склад, напрыклад: *Twardowski ku drzwióm się kwapił Na takie dictum acerbum, Diabeł za kuntusz ułapił: “A gdzie jest nobile verbum?”* [1] – *Даць хацеў Твардоўскі цягу На сказ гэтакі чартовы, Але той злавіў за дзягу: — А дзе, кажа, гонар слова?* [2, с. 337] – *На такія сказы чорта Пан за шапку... «Не дурэй, Слова даў, трымайся цвёрда!» – Д’ябал хап яго з дзварэй.* [3, с. 54]. Як бачым, Янка Купала і Васіль Сёмуха перакладаюць лацінскія выразы ў сказе з польскай мовы, ужытыя Адамам Міцкевічам, па-рознаму, але кожны імкнуўся да найбольшай выразнасці і сэнсавай адпаведнасці сказа на беларускай мове, каб быць найбольш зразумелым беларускім чытачам, і тым самым кожны пасвойму, уласна сваім варыянтам перакладу здолеў пазбегнуць экзотыкі, якая прысутнічае ў арыгінале балады.

У працэсе інтэрпрэтацыі паэтычнага тэксту ўзнікаюць і аб’ектыўныя цяжкасці, прадыктаваныя асаблівасцямі рыфмы і рытму балады, таму захаванне даслоўнага эквіваленту часта не ўяўляецца магчымым. Напрыклад: *Z kielicha aż na podłogę Pada, rośnie na dwa łokcie* [1] – *І на дол з кяліха скочыў. Скочыў, вырас на два локці* [2, с. 334] – *Кніксен скроіў і з падлогі Падрастае на вачах* [3, с. 53]. У

дадзеным выпадку Васіль Сёмуха перадае сэнс больш адцягненымі паняццямі ў параўнанні з тымі словамі, якія выкарыстаў Адам Міцкевіч: *падрастае на вачах* замест канкрэтнай лічбы *rośnie na dwa łokcie*, а вось Янка Купала здолеў захаваць памер, выкарыстаны польскім паэтам – *вырас на два локці*, што, відавочна, выклікана тым, што для Янкі Купалы гэты выраз яшчэ не страціў сваёй актуальнасці, лексема *локаць* не набыла яшчэ ўстарэласці. І таму яго пераклад тут больш даслоўны.

*Пераклад на ўзроўні абзаца ажыццяўляецца ў выпадку, калі іншым разам узнікае неабходнасць падзяліць складаны сказ на больш простыя ці аб'яднаць простыя сказы ў адзін складаны. Паколькі балада – гэта вершаваны твор, то ў дадзеным выпадку неабходна выдзяляць страфу, якая з'яўляецца фармальнай структурай вершаванага твора і служыць асновай для стварэння яго рытму. Напрыклад, страфа Адама Міцкевіча *Wszak ze mnąś na Łysej Górze / Robił o duszę zapisy; // Cyrograf na byczeJ skórze / Podpisales ty, i bisy* [1] перакладаецца ў Янкі Купалы як *То ж са мной на Гары Лысай, / Там на скуру на валоўей // Аб душы рабіў запісы / І свой подпіс даў крывёю* [2, с. 336], а ў Васіля Сёмухі маем другі варыянт: *За душу на горцы Лысай / Старгаваўся ты, калі // Дагавор са мной падпісваў, – / Чэрці сведкамі былі* [3, с. 53].*

Выкарыстанне ўсіх вышэйназваных узроўняў перакладу прыводзіць да найбольш складанага цэлага – перакладу на ўзроўні тэксту.

Пераклад на ўзроўні тэксту, які лічыцца асноўным пры перакладзе тэксту паэтычных твораў, якраз ілюструюць два перакладчыкі аднаго і таго ж твора, як у нашым выпадку. На ўзроўні тэксту перакладаецца найперш назва мастацкага твора: польск. «Pani Twardowska» – бел. «Пані Твардоўская». Пераклад на ўзроўні тэксту – гэта выбар адзінкі, калі нельга знайсці адпаведнікаў на ўзроўні асобных слоў, словазлучэнняў, сказаў. Гэтая з'ява звычайная пры перакладзе паэзіі, калі ніводны сказ зыходнай мовы, узяты ізалявана, не можа лічыцца адпаведнікам якога-небудзь сказа на мове перакладу. Пры перакладзе вершаванага твора патрэбна зыходзіць са зместу, стылю і ідэянамацкай накіраванасці ўсяго тэксту, які перакладаецца. Беларуская і польская мовы з'яўляюцца роднаснымі і ў нейкай ступені сугучнымі, таму дзякуючы гэтаму ў дадзенай баладзе пераклад пераважна ажыццяўляўся на ўзроўні слоў і словазлучэнняў.

Як бачым, адзінкай перакладу можа быць, па сутнасці, адзінка любога моўнага ўзроўню – ад фанемы / графемы як найменшай адзінкі да тэксту ў цэлым. Пры гэтым асабліва важна падкрэсліць, што на працягу аднаго і таго ж тэксту адзінка перакладу, як правіла, увесь час змяняецца – гэта можа быць альбо слова, альбо словазлучэнне, альбо цэлы сказ, абзац ці страфа і інш. Галоўнай цяжкасцю перакладу з'яўляецца ўменне адшукаць ў кожным канкрэтным выпадку адзінку перакладу, якая можа ляжаць на любым узроўні моўнай іерархіі, але кожны перакладчык шукае сваю адзінку і па-свойму перадае тэкст арыгінала.

Такім чынам, аналіз перакладаў Янкі Купалы і Васіля Сёмухі на

беларускую мову балады Адама Міцкевіча «Пані Твардоўская» выяўляе лексіка-семантычнае вар’іраванне, якое выразна адлюстроўваецца пры паўзроўневым перакладзе двух мастакоў.

Спіс літаратуры

1 Wirtualna Biblioteka literatury polskiej [Электронны рэсурс] / Adam Mickiewicz, – W.: Wydanie Narodowe, 1949. – Рэжым доступу: <http://univ.gda.pl/~literat/amwiersz/index.htm>. – Дата доступу: 05.11.2014.

2 Купала, Я. Пані Твардоўская / Я. Купала / Збор твораў: у 7 т. Т. 3. – Мінск: Навука і тэхніка, 1973. – С. 333–337.

3 Міцкевіч, А. Пані Твардоўская (Пераклад В. Сёмухі) / А. Міцкевіч // Вершы і паэмы / Уклад. А. Клышкі і К. Цвіркі; прадм. А. Лойкі. – Мінск: Маст. літ., 2000. – С. 52–56.

РЕПОЗИТОРИЙ ГГУ ИМЕНИ Ф. СКОРИНЫ

